

BOTLIK JÓZSEF

II. Rákóczi Ferenc és a gens fidelissima

A Nagyságos Fejedelem, II. Rákóczi Ferenc leghűségesebb népéről – gens fidelissima –, a ruszinokról szólunk, akiknek élete, sorsa elválaszthatatlanul összefonódott a munkács-szentmiklósi uradalommal, a Rákóczi családdal, a kezdetben ortodox, majd görög katolikus egyházzal, a munkácsi görög katolikus püspökséggel.

A történelmi Magyarország északkeleti részén, a mai Ukrajnához tartozó Kárpátalja hegyes vidékén a 13. század második felében jelentek meg a ruszinok, más nevükön rutének, magyar-oroszok, kisoroszok. Beköltözésük időpontját azonban többen vitatják, a nézetek – melyeknek valós alapjai is vannak – három csoportba oszthatók. Egyesek szerint már a magyar honfoglalás, 895 előtt éltek ruszinok az északkeleti hegyvidéken és másutt is a Kárpát-medencében, de beleolvadtak a letelepült magyarságba. Mai lakóhelyükön, Kárpátalján azonban nem élhettek, mert az akkor sűrű erdősséggel volt borítva, így legfeljebb a Kárpátok déli lejtőin, a patakok és a folyók völgyében lakhattak nomád pásztorokként. Ez már a másik nézet, amelyet alátámaszt, hogy az északkeleti Kárpátok e része a tatárjárásig, a 13. század derekáig teljesen lakatlan volt, az egész országot körülvevő védőtorlasz, vagyis a gyeptű egyik szakaszát képezte. A gyeptű csak néhány napig tudta visszatartani Batu kán hordáit az ország belső területeitől, mert a tatárok felégették, illetve megsemmisítették a különféle mesterséges akadályokat, árkokat, sövényeket, földhányásokat, valamint fa- és kőtorlaszokat. A harmadik – teljesen megalapozatlan, történelmi tényekkel nem alátámasztható – nézet az ukrán nacionalista történetírásé: Kárpátalja a magyar honfoglalás előtt a Kijevi Ruszhoz tartozott. Ezzel akarják utólag „történeti okokkal” bizonyítani Kárpátalja 1945. évi Szovjetunióhoz való csatolását és a mai Ukrajnához való tartozását.¹

Egy példa az 1945 utáni kárpátaljai szovjet történetírás szemléletére: „A magyar feudális állam keleten az óorosz állam legtávolabbi földjeivel – a Kárpáti Russzal – volt határos. Ez a határ a Tokaji hegyektől a Tiszáig, onnan pedig a(z Ecsedi-) lápig húzódott, és azután a Szamos és Kraszna felé kanyarodott. A XII. század nyolcvanas éveinek végén Magyarország elfoglalta a Kárpátontúlt, és a Kárpátokig tolta ki határát. Roman Msztyiszlavovics halics-volinnyi fejedelem nem állt ellen a

¹ Bulla Béla – Mendöl Tibor: A Kárpát-medence földrajza. Budapest, 1947, 452-454.; Lásd bővebben: Fodor István: Östörténeti tévutak és történeti tudatunk torzulásai. – In: Múzeumi Közlemények, 1982/1. sz.; Нариси історії Закарпаття. Том I. (з найдавніших часів до 1918 року). Редакційна колегія, видп. ред. І. Гранчак. Ужгородський Державний Університет Інститут Карпатознавства, Закарпатська Обласна Організація Товариства Охорони Пам'яток Історії та Культури. Ужгород, 1993, 46-58.; Udvari István: A ruszinok. – In: Európai Utas (Bp.), 1992/4. (9.). sz., 57-61. p.

magyar királyok agresszív cselekményeinek, mert lefoglalta a kijevi fejedelmi székhelyt folytatott harc és birtokainak kiszélesítése Litvánia rovására. A Kárpátontúlon erősödni kezdett a magyar hűbérurak hatalma”.²

A tatárjárás, 1241-1242 után IV. Béla királyunk új védelmi rendszert épített ki a hegyeken, magaslatokon emelt várakkal, illetve hozzákezdett a gyepeülvék, vagyis vonalak benépesítéséhez. A mai Kárpátalja hegyeit nem hadi, hanem gazdasági célokra használták, és hozzáfogtak az erdők irtásához, azok helyén falvak létesítéséhez. IV. Béla király, majd utódai e területen nagy kiterjedésű birtokokat ajándékoztak híveiknek, akiknek a kialakuló uradalmakat be kellett népesíteniük. A földesurak onnan hoztak telepeseket, ahonnan tudtak. Ezt a munkát a kenézek (a nyugati végeken soltészeknek hívták őket) végezték, akik a Kárpátok északi és északkeleti oldaláról, Halicsból és Podoliából hívták be a ruszin jobbágyokat. Szolgáltatuk fejében az általuk alapított irtásfalvak bírái lettek, viszont a földesúr jobbágyai voltak, de a robotterhek alól felmentést kaptak. A jeles tudós, Hodinka Antal megállapította, hogy a rutének betelepítése a gyepeüvonaltól a határ felé történt, mert legrégebb falvaik az ország kapuihoz vivő közlekedési utak mentén találhatóak. A másik fontos szempont, hogy a Magyarországra települő rutének nem egységes nemzetként vagy népcsoportként érkeztek, hanem a kenézek által különböző időkben és helyekről erdőirtásra, földfoglalásra ide vezetett jobbágyok. Ezt bizonyítja az is, hogy a rutének sem nyelvileg, sem szomatológiailag, sem ruházatilag nem homogének. A rutén falvak keletkezése a kenézlevelekkel kezdődik. A legtöbbet Bereg vármegyéből ismerünk, mert a munkácsi és a szentmiklósi uradalom sok kenézlevél (*litterae keneziales*) másolatát megőrizte.³

A rutének egyik legnagyobb betelepülő raja Koriatovics (Korjátovics) Tódor podoliai herceg vezetésével 1397-ben, Zsigmond király idejében érkezett a mai Kárpátalja területére, ahol a király Munkács várát adományozta számára. „Koriátovics kísérlőinek számát 40 000 főre, sőt családra tenni, mint némelyek teszik, szembeszökő nagyítás, mert ő, mint menekült került az országba, s nem valószínű, hogy szűkebb környezetén kívül nagyobb tömeget hozott volna magával. Akinek 40 000-nyi népe van, nincs oka menekülésre”.⁴ A menekülő herceg népe csupán néhány száz fő lehetett.

Koriatovics a munkácsi herceg címet is megkapta és a történelmi hagyomány szerint ő alapította a munkács-csernekhegyi kolostort, amely a későbbiekben a

²A boldogság felé. (Kárpátontúl vázlatos története). Uzsgorod, 1975, 14. p.

³Lásd bővebben: Bonkáló Sándor: A rutének (ruszinok), Budapest, 1940.; Sas Andor: Szabadalmas Munkács város levéltára 1376-1850. Munkács. 1927.; Hodinka Antal: A munkácsi görög-szertartású püspökség okmánytára. I. köt. 1458-1715. Ungvár, 1911; Gáspár János: A keleti szlávok antropológiája, különös tekintettel a kárpátaljai ruszinokra. Ungvár, 1944.

⁴Szabó Orest: A magyar oroszokról (ruthének). Budapest, 1913, 42.; Lásd bővebben: Bélay Vilmos: Máramaros társadalmi és nemzetiségi. (A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig.) Budapest, 1943, 9-96. p.

kárpátaljai rutének vallási-kulturális központjává fejlődött. A kárpátaljai rutének papjai a 13. század elejétől a 15. század közepéig a Kárpátok túloldalán fekvő halicsi, premisli (ma: Przemysl, Lengyelország) püspökségből érkeztek. „Az egyház megszervezése a munkácsi bazilita monostorból indult ki. Kárpátalja és a szomszédos megyék görögkeleti lakosainak egyházi feje a munkácsi monostor főnöke (igumenje) volt. Lukács presbiter volt az első igumen, püspöki joghatóságot gyakorolt 1439-1445 között, és így erre az időre tehető a püspökség eredete”.⁵ Ez annál is inkább így lehetett, mivel a korabeli magyar törvények és a katolikus egyházjog szerint a munkácsi görögkeleti püspökség csak névleges és nem kanonizált püspökség volt. Egyébként a munkács-szentmiklósi uradalom időnként változó birtokosai sem tekintették püspöknek a kolostor igumenjét, és gyakran kényük-kedvük szerint jártak el vele szemben. A falusi papok - a batykók, vagyis „atyák” - közbizony sorban élő tudatlan és tanulatlan szegény emberek voltak, de a monostor élenjárói sem tűntek ki teológiai képzettségükkel.

A munkácsi püspökség létezése a 15. század közepétől eredeztethető, amit Mátyás királynak egy 1458. augusztus 14-én kelt oklevele is megerősít. Eszerint a Szent Miklósról elnevezett bazilita kolostor apátja ekkor már valós joghatóságot gyakorolt minden rutén felett. Azt nem tudjuk, hogy mikor szentelték püspökké az apátokat, de egy 1491-ben kelt oklevél szerint egy Iván (Ioannes) nevezetű püspök a kolostor igumenje és a vidék főpásztorja volt. Az sem ismeretes, hogy az egyházszervezetet Halics, Kijev vagy netán Konstantinápoly alapította, az viszont bizonyos, hogy 1491-től folyamatos a munkácsi püspökök sora. A kolostor szerzetesei közül választották őket, és joghatóságukat Kassától Máramarosig következetesen gyakorolták Magyarország északi vidékén. A munkácsi püspökség eredetével kapcsolatban feltétlenül szólnunk kell Koriatovics Tódor 1360. évi oklevelének hitelességéről, amelynek alapos vizsgálatát Hodinka Antal végezte el. A munkács-csernekhegyi (Csernaja hora = Fekete-hegy) kolostor ugyanis a püspökség első említése óta 1751-ig a püspökök székhelye volt, és állítólagos alapító oklevele szerint 1360-ban, azaz csaknem száz esztendővel az 1458. évi első említés előtt Koriatovics Tódor alapította. Hodinka Antal kimutatta, hogy Mátyás király a monostornak nevezett Szent Miklós rutén plébániát királyi adományozási jogánál fogva Lukács presbiternek adta a régóta hozzá tartozó Borhalom (Bobovistye) és Lóka (Lauka) falvakkal, de egy szót sem szólt Tódor herceg alapítványáról. Másrészt Koriatovics 1360-ban nem írhatta az oklevelet, hiszen akkor még Litvániában sem szerepelt az előkelők között, ez időben Munkács vára és uradalma I. (Nagy) Lajos király özvegyének, illetve lányának, Erzsébetnek és Máriának a birtoka. Koriatovics ötvennégy évvel a halála előtt (ez 1414-ben következett be) a lelke nyugalmáért nem imádkoztathatta a szerzeteseket. Nem készíthetett el ilyen oklevelet azért sem,

⁵ Bonkáló Sándor, i. m., 1940, 143. p.

mert ekkor közjogilag munkácsi hercegség nem létezett, örökérvényű alapítványhoz pedig királyi beleegyezés kellett volna. Abba nem foglalhatta bele a tizedeket, mert azok III. Béla király óta az egri püspökséget illették. Különben is képtelenség lett volna, hogy latin szertartásúak szakadároknak fizessenek tizedet, és az is, hogy Koriatovics önkényesen kiszakítsa a vár belső jövedelméből az oklevélben említett jövedelmeket.

Hodinka Antal arra a következtetésre jutott, hogy az oklevél confirmationális (megerősítő) záradéka, szokatlan írása, kezdetleges fogalmazása, gyarló latinsága és magánokirati jellege is megkérdőjelezi a dokumentum hitelességét. Mindezek nem fogadhatók el, hiszen Tódor herceg művelt podoliai fejedelmi sarj volt, állítólagos oklevelének szerzője vagy szerzői viszont szemmel láthatóan nem voltak járatosak az akkori kor színvonalán álló közjogban. Másrészt Lukács presbiter 1458. évi kísérlete óta a kolostor szerzetesei – mindenkor püspökükkel az élen – évtizedeken, majd évszázadokon át arra törekedtek, hogy az állítólagos Koriatovics-féle alapítvány birtokába jussanak. Meg kell említenünk azt is, hogy a kolostor szerzetesei 1597-ig, tehát kétszáz és egynéhány esztendő alatt csak kétszer merték felmutatni az oklevelet. Először 1493-ban, amikor Mátyás király fiával, Corvin János herceggel érvényesíttetni, illetve megerősíttetni akarták, de titkára, tanácsosai és a herceg jómaga is felismerték és meggyőződtek róla, hogy hamisítvány. Másodszor 1597-ben, de akkor már nem eredetiben, sem káptalani vagy konventi hiteles formában, hanem közönséges másolatban.

A menekült podoliai herceg, „Koriatovics csak Mária (királynő) halála, 1395 után jutott Munkács birtokába - alapította meg Hodinka -, ahol először csak 1398-ban említi egy adománylevele... Az(1360. évi) oklevél érvénytelen volta miatt voltak kénytelenek küzdeni a püspök(ök) és a szerzetesek, hogy az alapítvány birtokába jussanak. S éppen ez a küzdelem adja kezünkbe a kulcsot a Rómával való egyesülés megértéséhez. Csak jóval az egyesülés után sikerült elérniük az oklevél érvényesítését, s akkor is különös módon, amennyiben I. Lipót 1693-i királyi megerősítő oklevelében nem az eredetiben felmutatott Koriatovics-féle oklevelet, hanem annak 1693-ban a leteszi conventtól kiállított átiratát erősítette meg, továbbá nem a kolostor, hanem a püspök és a szerzetesek részére, úgyhogy a szerzetesek, akiknek a javára szól, csak 1751-ben jutottak el végre az állítólag 1360-ban kelt oklevél alapján részükre tett alapítvány birtokába”.⁶ Más egyház-

⁶Hodinka Antal: Tanulmány Koriatovics Tódor munkácsi herceg 1360. évi oklevelének hitelességéről. Budapest, 1909, 57., 68. p.; Lásd bővebben: Papp György: A magyarság és a bizánci kereszténység kapcsolatának kezdetei. Nyíregyháza, 1938.; Papp György: Magyarország primásának joghatósága és a görögkatolikus egyház. Miskolc, 1943.

történészek, így Lucskay Michael és Duliskovics Joann⁷ szerint Koriatovics Tódor alapította a munkácsi püspökséget 1360-ban. Ez alapvető tévedés, hiszen a herceg csak 1397-ben érkezett Magyarországra. Nézetük a Koriatovicsnak tulajdonított hamis oklevélen alapul.

Bár a munkácsi püspökség joghatósága fokozatosan mind nagyobb területre, gyakorlatilag a történelmi Magyarország egész északkeleti vidékére (a 18. század második felében már 13 vármegyére: Abaúj, Bereg, Borsod, Gömör, Máramaros, Sáros, Szabolcs, Szatmár, Szepes, Torna, Ugocsa, Ung, Zemplén) kiterjedt, létezését századokig kétségbe vonták. Például Lippay György esztergomi érsek utóda, Szelephényi György főpásztor (1666-1685) érsekségének első esztendejében Rómába küldött jelentésében egyenesen tagadja a munkácsi püspökség létezését. Szelephényi érsek álláspontját, miszerint munkácsi püspökség nincs, mivel azt soha fel sem állították, Róma is magáévá tette. Amikor a Bécsben székelő pápai nunciátúra 1701-ben jegyzéket készített a Magyarországon működő püspökségekről, abba a munkácsit, mint nem létezőnek tekintettet, egyszerűen nem vették fel. Ezt hangoztatták az egeri püspökök is. (Meg kell említenünk a másik végletet is: a rutén egyháztörténészek jelentős része viszont amellet kardoskodik, hogy a munkácsi püspökség ősrégi alapítású. Szerintük egyike a Szent Cirill és Metód által Pannóniában alapított hét püspökségnek. Állításaikat azonban egyetlen elfogadható ténnyel sem tudják bizonyítani, ugyanakkor a legfontosabbat nem veszik figyelembe. Nevezetesen, ha a 9. században már létezik a munkácsi püspökség, akkor a magyarországi bizánci szertartású kolostorokat nem rendelték volna a római katolikus püspökök joghatósága alá, Imre királyunk (1196-1204) pedig 1204-ben nem kéri III. Ince pápát arra, hogy hazánkban keleti rítusú püspökséget állítson fel. Az előbbieket ellenére a munkácsi és az eperjesi egyházmegyei köztudat úgy tartja, hogy a munkácsi püspökséget Cirill és Metód alapította.)

A források és történészek kutatási eredményei, illetve összevetésük ellenére sem állapítható meg kétséget kizáróan a munkácsi ortodox püspökség alapításának ideje, sőt fejlődésének folyamata sem, hiszen létét a katolikus egyházfők még a 18. század legelején is megkérdőjelezték. Pirigyi István véleményével értünk egyet: „A rendelkezésünkre álló oklevelek azonban azt bizonyítják, hogy a munkácsi püspökséget senki sem alapította meg, hanem az a csernekhegyi hígumenek által kormányzott paróchiák közösségéből fejlődött ki. E fejlődés folyamatát pontosan nem ismerjük”.⁸ A munkácsi uradalmat - melyen a püspökség volt - Koriatovics Tódor 1414-ben bekövetkezett halála után Lázárevics, majd Brankovics szerb

⁷ Lucskay Michael: *Historica Carpato-Ruthenorum in Hungaria*. I-IV. köt. (Kézirat).1842. [Lelöhelye: Munkácsi Görögkatolikus Püspökség Könyvtára, Ungvár]; Дулишковичъ, Иоаннь: Историческія черты угро-русскихъ. Унгарь. Тградъ I. 1874, 144; Т II. 1875. 150; Т. III. 1877, 243. стр.

⁸ Pirigyi István: *A magyarországi görögkatolikusok története*. I. köt. Nyíregyháza, 1990. 75., 77. p. Lásd bővebben: Hodinka Antal: *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*. Budapest, 1910.

despoták kapták birtokul Zsigmond királytól (1387-1437), később magyar főuraké lett. Egy ideig megint királyi birtok és csak 1573-ban került újra főúri kézbe. A Mágócsy, az Esterházy, a Rákóczi és más családok váltogatták egymást a birtokosi székben és a munkácsi kolostort kegyúri jog alapján kezelték, és miként jobbágyokkal, annak lakóival is szabadon rendelkeztek. Az 1606. évi bécsi béke után a munkácsi ortodox egyházmegye területének nagyobb fele Erdélyhez került, a munkácsi vár pedig az erdélyi fejedelmek magántulajdonává vált. A püspökség helyzetében változás történt, ugyanis Bethlen Gábor (1613-1629) és I. Rákóczi György (1630-1648) már nem oltalomlevelet, hanem püspöki kinevezést adott a munkácsi főpásztoroknak.

A 17. század elején Kárpátalján is megindult az egyházegyesülési mozgalom, amely a társadalmi felszabadulást is jelentette az ortodox papság számára. „Az uniós folyamatok egymástól függetlenül, különböző körülmények között indultak meg és játszódtak le. Maga az unió azonban mindenütt a Basel-Ferrara-Firenzei XVII. Egyetemes Zsinaton 1439. július 6-án elfogadott elvek alapján jött létre. Ezek szerint a keletiek elismerik a római pápa főségét, azaz a primátust, a Filioque-tant („és Fiútól”), vagyis hogy a Szentlélek a Fiútól is származik, a tisztítóhely létét, valamint azt, hogy az ostya és a kovászos kenyér egyaránt érvényes anyaga az Oltáriszenteknek. Viszont a keletiek változatlanul megtarthatják szertartásukat. Papjaik elnyerik mindazon jogokat és kiváltságokat, melyek hazánkban a római katolikus lelkészeket megilletik.”⁹ (Fontos emlékeztetni arra, hogy a római, illetve a görög katolikus egyház alapvető hitelvekben azonos, szerves egységet alkot még akkor is, ha a kortársak és gyakran az utókor is úgy vélték, véli, mintha két egyház lenne.)

Többszöri kísérlet után, 1646. április 24-én Szent György vértanú ünnepén az ungvári vártemplomban 63 rutén lelkész letette a katolikus hitvallást Jakusics György egri püspök (1642-1647) kezébe, és engedelmességet fogadott X. Ince pápának és utódainak, és ezzel megvalósult a Rómával való egyesülés. Ezt az uniót Jakusics utóda, Kisdi Benedek (1648-1660) egri püspök is megerősítette, s az 1648 szeptemberében tartott nagyszombati zsinat is tudomásul vette.

Mit jelentett a Rómával történt egyesülés? Az unió mindenekelőtt a rutén papoknak hozott kézzelfogható előnyöket. Az egyezséget megelőzően minden illetékes fórum kötelezettséget vállalt arra, hogy az áttérők megkapják a katolikus kiváltságokat, azaz a papi telket, az addigi jobbágyi robot alóli mentességet, a szokásos jövedelmeket és a kollektív nemesi jogokat. Mindezekért kevés áldozatot kellett hozniuk, hiszen továbbra is megtarthatták görög szertartásaikat, a szláv egyházi nyelvet, valamint a püspökválasztás jogát is. A pravoszláv papok ily módon egyszerű jobbágyokból, szűkös körülmények között élő paraszt-papokból, a „batykók”-ból („atyák”-ból) privilegizált urakká válhattak néhány, számukra amúgy sem különösen világos dogmának a feladása és a pápa főségének elismerése árán.

⁹ Pirigyí István: A görögkatolikus magyarság története Budapest, 1991, 27. p.

Amikor 1703. nyarán kitört a Rákóczi-szabadságharc, a munkácsi kolostor előljárója, Kaminszky Petronius - II. Rákóczi Ferenc bizalmi embere - De Camellis (Camillis) János József püspököt elűzte Munkácsról. A főpásztor Eperjesen telepedett le, de mivel nem tette le a hűségsküt, Rákóczi kiutasította az országból. A püspöknek végül sikerült tisztáznia magát Rákóczi előtt, ezért az országban maradhatott, de Munkácsra nem költözhetett vissza. 1706. augusztus 22-én halt meg Eperjesen. A fejedelem, kegyúri jogaira hivatkozva, 1707. február 28-án Kaminszkyt nevezte ki püspöknek, pedig jól tudta, hogy a pápa soha nem fogja megerősíteni főpásztori tisztségében. Két nappal korábban levelet intézett Zaleski Leó kijevei metropolitához, amelyben - érthetetlen módon - azt állította, hogy a munkácsi püspökség hosszú időn át a kijevei érsekséghez tartozott, de az utóbbi zavaros időben az esztergomi érsekek a maguk hatalma alá vetették. Ezért ő - miután kivívta a magyar haza szabadságát - a munkácsi püspökséget vissza akarja csatolni a kijevei metropoliához. Együttal értesíti, hogy kegyúri hatalmánál fogva püspökké szándékozik kinevezni Kaminszky prépostot, akit szenteljen fel, és Rómában érje el a főpásztori megerősítését.

Rákóczi levele két szempontból is szokatlan volt: elsősorban azért, mert a munkácsi püspökség soha nem tartozott a kijevei érsekséghez! Leó metropolita nyomban elküldte Rákóczi levelét Rómába, a Hitterjesztés Kongregációja bíboros-elnökéhez. Küldeményéhez egy kísérőlevelet is mellékel, amiben leírta: nem tudja, hogy a fejedelem a kijevei metropolia milyen régi jogáról beszél. Nyilvánvaló, hogy Leó érsek eleve tudott volna a munkácsi püspökségnek a kijevei egyháztartományhoz való tartozásáról. Arról sem volt ismerete, hogy 42 évvel korábban, 1665-ben Szusza Jakab a kijevei metropolia és a lengyelországi orosz egyesült püspökök nevében arra kérte VII. Sándor pápát, hogy a munkácsi püspökséget csatolja a kijevei érsekséghez. A kérést már csak azért sem teljesítették, mert Rómának az volt az álláspontja, hogy munkácsi püspökség nem létezik. Az ügyre azért kell figyelniünk, mert egyes ukrainai egyházi és politikai körök napjainkban megkérdőjelelik a munkácsi egyházmegye közvetlenül Rómához való tartozását, mondván: régen Lviv (Lemberg, Lvov) vagy Kijev fennhatósága alatt állt.

A Nagyságos Fejedelem, II. Rákóczi Ferenc eljárásának másik mozzanata is érthetetlen. Valószínű, hogy a munkácsi püspökséget azért akarta elszakítani Esztergomtól és a kijevei érsek joghatósága alá helyezni, mert a lengyelországi görög szertartású püspököket nem a Szentszék, hanem a metropolia erősítette meg, így az általa kegyúrként kinevezett főpásztort is. Ezek után meglepő, a fejedelem miért szólítja fel az érseket, hogy Kaminszky számára érje el Rómában a megerősítést. Egyébként Rákóczi a pápának is írt levelet, amiben kérte Kaminszky megerősítését, de felterjesztésével nem foglalkoztak Rómában.¹⁰ Itt kell megjegyeznünk, hogy az előző évtizedekben több magyarországi kiadvány - köztük egyetemi jegyzet is - úgy

¹⁰ Pirigy István: Hodinka Antal, a Munkácsi Egyházmegye történetirója. – In: Hodinka Antal emlékkönyv. Szerk. Udvari István. Nyíregyháza, 1993, 102-103. p.

állította be a fejedelem kísérletét, mintha az eredménnyel járt volna. Egy példa: „Rákóczi a munkácsi gör. kat. püspökséget kivette az esztergomi érsek hatalmi köréből, és a kijevei metropolita főhatósága alá helyezte”.¹¹ Ezzel a megalapozatlan, súlyos tévedéssel érveket adtak az ukrán nacionalista történetírás kezébe.

Eközben XI. Kelemen pápa (1700-1721) Vinniczky György premisli püspököt nevezte ki a munkácsi egyházmegye irányítására. A főpásztor két levélben is tudatta Rákóczival, hogy Róma őt bízta meg a munkácsi püspökség kormányzásával. A fejedelem csak a második levelére válaszolt, amiben közölte Vinniczkyvel: az alapítás jogán a munkácsi főpásztori szék betöltése a munkácsi hercegség urait illeti, ezért elvárja tőle, hogy ezt a jogot elismeri, és nem kívánja, hogy az ő érdekében csorbítsa. Ám nemcsak Rákóczi nem engedi meg Vinniczkynek, hogy kormányozza a munkácsi püspökséget, hanem a papság is kétszer tiltakozik a kinevezése ellen. Blazsovszky zempléni főesperes 1707. július 10-én levelet intézett a római Hitterjesztés Kongregációjához, és a papság nevében kifejtette: „Vinniczky megbízásától semmi jót nem várnak, a többi között azért sem, mert az idegen püspökök, mint a most kinevezett adminisztrátor, *sem a nép nyelvét nem beszélik*, sem az itteni szokásokat nem ismerik”.¹²

Az uralkodó, I. (Habsburg) József király (1705-1711) - miért is történhetett volna másként? - egy harmadik személyt nevezett ki munkácsi püspöknek: Hodermárszky Jánost, De Camelis egyik helynökét, akit a papság választott meg. Hodermárszky 1709. november végén jelentette az esztergomi érseknek: amint értesült Vinniczky kinevezéséről, nyomban lemondott helynöki tisztségéről. Ezután Munkácsra összehívta a papságot és felolvasta előttük a Vinniczky kinevezéséről szóló bullát, amely ellen a megjelentek élesen tiltakoztak. Mindenekelőtt azért, mert „olyan idegen országban lakik, *amelynek nyelve is más, pénze is más*”. A görög katolikus papság elsősorban a szabad püspökválasztás jogát védte, amikor az idegen főpásztor kinevezése ellen tiltakozott. Ez nem véletlen, hiszen a 18. század elején még olyan nagy volt a galíciai és kárpátaljai rutén nyelv közötti különbség, hogy Blazsovszky és Hodermárszky felterjesztéseikben joggal hivatkozhattak arra: Vinniczky nem beszéli a nép nyelvét, a rutént, és olyan idegen országban lakik, amelynek más a nyelve. A jelenlegi nyelvi viták idején nem árt emlékezni erre a történeti tényre.¹³ Így De Camelis halála után egyszerre három püspöke is lett Munkácsnak, amely éppen ezért, egy évtizeden keresztül gyakorlatilag főpásztor nélkül működött.

Rákóczi Ferenc fejedelem, a pápa és a király egyaránt ragaszkodtak a kinevezés jogához. Valamelyest tisztázódott a helyzet, amikor Vinniczkyt kijevei metropoliti-

¹¹ H. Balázs Éva – Makkai László (szerk.): Magyarország története. II. köt. (egyetemi tan-könyv). Budapest, 1972, 388. p.

¹² Pirigy István, i. m., 1993, 103. p.

¹³ Uo., 103-104. p.

tának nevezték ki, Róma pedig egyik munkatársát, Filippovics Polikárpot tette meg apostoli helynöknek 1709-ben. A következő évben meghalt Kaminszky, ezért II. Rákóczi Ferenc fejedelem De Camelis másik helyettesét, Bizánczy György nagykállói esperest - a későbbi püspököt - állította helynöknek, és neki ajándékozta a kolostort. A bécsi királyi udvar ugyanekkor továbbra is Hodermárszkyt pártfogolta. Közben az egyházmegye papsága is igyekezett püspökválasztó jogát érvényesíteni, ezért Rómától kérték az általuk megválasztott Hodermárszky megerősítését, amit Keresztély Ágost esztergomi érsek (1707-1727) is támogatótt, és 1709-ben Hodermárszky általános helynöknek nevezte ki. Róma azonban nem teljesítette a kérését, mert sem a papság választási, sem a király kinevezési jogát nem ismerte el. Ezt azzal indokolta, hogy a munkácsi püspökséget nem szabályszerűen állították fel, hanem csak apostoli helynökségnek tették, ezért főpásztorát, az apostoli vikáriust a pápa nevezi ki. Róma jelöltjeit sem II. Rákóczi Ferenc, sem Bécs nem ismerte el, így a munkácsi püspökség gyakorlatilag nem működött. Emiatt a papok és a hívők fegyelme fellazult, tömegesen hagyták el az uniót és tértek vissza az ortodoxiához. Nem gondoskodtak a béрмаolaj beszerzéséről, a papok felszenteléséről, az elvált híveket újra megeskették, az özvegy papok másodszor is megnősültek stb.

Közben zajlott a Rákóczi-szabadságharc (1703-1711), amelynek egyik központja az Északkeleti-Felvidéken elterülő munkácsi uradalom volt. A harcokban ezrével vettek részt a fejedelem rutén/ruszin jobbágyai a kuruc seregekben. 1703. áprilisában a lengyelországi Brezán várában időzött Rákóczi, és várta a nemzetközi helyzet magyarság számára kedvező alakulását. Itt keresték fel a hazából kiülőzöttek, Mihály ruszin pap és Bige László. A herceg láttára zokogásban törtek ki, és a lábai elé borultak. Előadták, hogy munkácsi jobbágyai és az egész nép várja ura hazajövetelét. Később a fejedelem maga jegyezte fel a Kárpátok gerincén, az országhatáron történt fogadtatását, amikor június 14–15-én a lengyelországi Brezán várából újra a magyar föld közelébe, Verebes falu átellenébe érkezett. „Szkolyába értem. Megérkezésem hírére egy Kamenszky Petronius nevű jó öreg - egy szomszédos (munkácsi) orosz zárdának a feje, aki gyermekkoromban karjain hordozott - örömkönnnyekre fakadt és nem tudván eltelni látásommal, elkísért a határokig... Mihelyt híre terjedt jöttömnek a munkácsi hercegségben, alig lehet elképzelni, hogy milyen igyekezettel és örömmel tódult hozzám a nép... Ezek az emberek gyermekestől, feleségestől jöttek és messziről meglátván engem, térdre ereszkedtek és orosz módra keresztet vetettek. Buzgóságukban és ragaszkodásukban nemcsak hogy élelemmel láttak el, hanem hazaküldvén nejeiket és gyermekeiket, maguk beállottak a seregembe és többé el sem hagytak, s... kinyilatkoztatták, hogy velem akarnak élni-halni”.¹⁴

¹⁴Hodinka Antal: II. Rákóczi Ferenc és a „gens fidelissima”. Pécs, 1937, 3. p.

A jeles tudós, Hodinka Antal kutatta fel, hogy a Rákóczi-birtok munkácsi uradalmából 128, a szentmiklósi domíniumból 33, összesen 161 ruszinlakta település jobbágynépe állt a szabadságharcban a fejedelem zászlaja alá, akitől – ahogyan őt nevezték: a „Náspán”-tól (helyesen: 'Nas Pan', Наш Пан), vagyis „Urunk”-tól – a leghűségesebb nép, a „gens fidelissima” jelzőt érdemelték ki.¹⁵ A Nagyságos Fejedelem hadseregében rutén papok, azaz batykók, és azok fiai is harcoltak, illetve különböző szolgálatot teljesítettek.

Végezetül kitekintünk napjainkra, II. Rákóczi Ferenc „leghűségesebb népének” sorsára, helyzetére. Ennek előzményei: Kárpátalja második magyar korszakában - 1938/1939 fordulója és 1944 ősze között - a rutén/ruszin nép már közel állt ahhoz, hogy befejeződjön nemzetté válásának folyamata. Az a küzdelem, amely elsősorban a munkácsi görög katolikus egyházmegye kereteiben zajlott, az 1830 – 1840-es években kezdődött a nemzeti ébredéssel egészen a 20. század derekáig. A kedvezőnek ígérkező végkifejlethez döntően hozzájárult az újbóli, a második magyar korszak alatti szabad szellemi fejlődés lehetősége. Ekkor a helyi nyelvjáráson alapuló önálló ruszin irodalmi nyelv alapjait a máramarosi dialektusban találták meg, és mindenekelőtt a magyar–rutén kétnyelvű, Kárpátaljai Tudományos Társaság – Подкарпатское Общество Наука keretében folytatott nyelv művelő munka eredményeként a ruszin irodalmi nyelv a kodifikálás közelébe érkezett. Ezt a folyamatot szakította meg 1944–1945 fordulóján Kárpátalja szovjet megszállása, aminek következtében több mint négy évtizeden át a ruszin nyelv és identitás hivatalosan nem létezhetett.

Az 1946. január 22-én Ukrajnához csatolt Kárpátalján a felnövekvő ruszin nemzedékek nem ismerhették meg saját nemzeti történelmüket, irodalmukat, művészetüket, sőt intézményes keretek között még ruszin anyanyelvüket sem. A kommunista diktatúra folyamatos terrorja, a munkácsi püspökség 1949. évi hatósági felszámolása, a görög katolikus templomok, plébániák elkobzása, a papok gulágokra hurcolása (a 350 papból 129-et koholt vádakkal elítéltek, közülük 30-an elpusztultak a lágerekben), a hívők százezreinek az ortodox egyházba való bekényszerítése, a durva ateista propaganda ellenére a kárpátaljai ruszin identitás részben túlélte a szovjethatalom tudatromboló évtizedeit.¹⁶ A kemény hatósági tiltások dacára, szűkebb közösségekben, családi körben továbbra is beszéltek a ruszin népi nyelvet, amit mindennél jobban bizonyítanak az alábbi gyakran használt szófordulatok: „по нашому говорить” ('po násomu hovorjaty'), azaz a „mi nyelvünk szerint”, vagyis valamiről helyi ruszin nyelven szólni. Egy másik fontos példa az elhatárolódásra a Kárpátok keleti oldalán élő ukránoktól és a távolabbi oroszoktól: „по містному часу” ('po misztnomu csaszu'), vagyis „helyi idő szerint”.

¹⁵ Hodinka Antal, i. m., 1937, 3-4., 58. p.

¹⁶ Botlik József, i. m., 1997, 287., 300. p.

Jelentése: a kárpátaljaiak régebben, 1991 előtt nem a moszkvai, jelenleg pedig nem a kijevi, hanem a közép-európai időszámítás szerint éltek, illetve élnek mindennapjaikat.¹⁷ A ruszin identitás fennmaradását az is elősegítette, hogy a szovjet korszak évtizedeiben a görög katolikus egyház „catacumba ecclesia”-ként, azaz katakombagyülekezetként, illegálisan tovább működött. Mindig voltak papok, akik titokban szolgáltak: végezték a hívek lelki gondozását, eskettek, kereszteszteltek és temettek; miközben a szintén titokban felszentelt püspökök sorával az egyházkormányzás is folyamatos maradt.

A megszálló szovjet hatóságok kívánságára 1945-től Magyarországon, Cseh-szlovákiában és Romániában élő ruszinokra hivatalosan az ukrán, illetve a „kárpátukrán” megkülönböztető nevet használták. Jugoszláviában – Joszip Broz Tito (1892–1980) kommunista rendszerében – a bács-szerémi ruszinok megtarthatták nevüket. Kárpátalján csak 1990 januárjában engedélyezték újra a hatóságok a „ruszin” elnevezést. Miközben a hatalom hallgatólagos beleegyezésével egyes körök azóta is megkérdőjelezzik a ruszinság létezésének jogát, azt bizonygatva, hogy a ruszin nyelv csupán a sokféle ukrán nyelvjárások egyike. Emiatt az ukrán és a ruszin irányzat között éles vita alakult ki, amely több-kevesebb hevességgel napjainkig is tart. Az ukránok nem ismerik el a ruszinokat önálló nemzetiségként, nyelvüket az ukrán nyelv egyik dialektusának tartják.

Míndeközben a legújabb összehasonlító nyelvészeti kutatások arra az eredményre jutottak, hogy a bács-szerémi (jugoszláviai) ruszin nyelv nem az ukrán nyelv egyik dialektusa, hanem önálló képződmény. A mai szerbiai Bácskába, illetve Szerémségbe a görög katolikus ruszinok még a történeti Magyarország idejében, 1745-ben és az azt követő években telepedtek be tömegesen a felső-magyarországi/északkeleti vármegyékből. A tartui egyetem professzora, Alexander Dulicsenko mutatta ki, hogy a bács-szerémi ruszin nyelv hangtanilag a szlovákhhoz (nyugati szláv), szótanilag a keleti szlávhoz (nyugatorosz) és mondattanilag a délszlávhoz (horvát, szerb) hasonló.¹⁸ Mindebből következik, hogy a ruszin nyelv szótanilag nem a mai ukránnal rokon, akik ezt hangoztatják, tévednek. Mindenekelőtt azért, mert a mai ukrán nyelvi állapotot vetítik vissza olyan időbe, amikor az még nem létezett, és így nem is hathatott a ruszin nyelv formálódására. Az ukrán irodalmi nyelv ugyanis csak a 19. század derekán–második harmadában alakult ki a balparti Ukrajnában, amikor az ottani kijevi-poltvai nyelvjárást választják ki ukrán irodalmi nyelvnek. Ezt terjesztették el Galíciában (az Osztrák–Magyar Monarchia akkori tartományában, a mai Délnyugat-Ukrajnában) az ott használatos óoroszláv nyelvből eredt nyugatorosz nyelv rovására. Ennek következtében a Galíciában addig használt nyugatorosz nyelv – egyébként ebből merített a hajdani kárpátaljai ruszofilizmus,

¹⁷ Dr. Kótyuk Erzsébet kárpátaljai származású néprajzkutató (Budapest) személyes közlése.

¹⁸ Lásd bővebben: Dulicsenko, Alexander: Jugoslavo – Ruthenica. Novi Sad, 1995.

azaz oroszbarát irányzat - fokozatosan eltűnt, és helyét elfoglalta az ukrán irodalmi nyelv. A hajdani galíciai nyugatorosz nyelv Kárpátalján legfeltűnőbbben a ruszin nyelv szótani elemeiben maradt fenn.

Mindezekből teljesen világossá válik a mai ruszin–ukrán nyelvi vita célzatos politikai indíttatása az utóbbi fél részéről. Ennek lényege az autochton ruszin nyelv, és ebből következően az etnikum létének tagadása. Pedig - mint Dulicsenko nyomán az imént említettük - a ruszin nyelv nem az ukrán nyelv egyik dialektusa, hanem önálló képződmény. Alapjai a nyugatorosz, a nyugati szláv és a délszláv nyelvekhez vezethetők vissza. A ruszin–ukrán nyelvi vita azt is jelzi, hogy *még a 20. század utolsó évtizedében sem zárult le a ruszin nemzetné válás immár több mint másfél évszázada tartó folyamata*. Ezért égetően szükség lenne a kárpátaljai ruszin irodalmi nyelv kodifikálására, ahogyan az már korábban a jugoszláviai, újabban a szlovákiai ruszinok esetében megtörtént. A bács-szerémi ruszin nyelv egyébként még a történelmi Magyarország keretében, a 20. század első éveiben vált irodalmivá.¹⁹ Két évtized múlva az akkor már jugoszláviai ruszinok nyelvét 1923-ban kodifikálták, ekkor adták ki Gábor (Havriil) Kosztelnik ruszin nyelvtanát.²⁰ Azóta a királyi, majd a kommunista Jugoszláviában és napjaink Szerbiájában több tucat periodika jelent és jelenik meg az itteni ruszin irodalmi nyelven. Szlovákiában a Ruszinszka Obroda ('Ruszin újjászületés') szervezet képviselői 1993. január 27-én Pozsonyban egy nemzetközi konferencián ünnepélyesen deklarálták, hogy a helyi, zempléni nyelvjárásokon alapuló írott nyelvüket normalizálják, és a továbbiakban ezen az irodalmi nyelven szervezik, fejlesztik kultúrájukat és iskolaügyüket. Kelet-Szlovákiában 1996 szeptemberétől több iskolában megkezdték a ruszin nyelv oktatását.

Figyelemre méltó tény, hogy a folyamatos ukrán–ruszin nyelvi vita közben, a 2001 decemberében tartott ukrainai népszámlálás során a hatóságok engedélyezték a lakosság számára a ruszin nemzetiség megjelölését az íveken. Kárpátalján ekkor kerekén 10 000 ruszin identitású lakost írtak össze, azaz már ennyi polgár vallotta meg nyíltan ruszin önazonosságát.²¹ Amíg Kárpátalja második magyar korszakának végén, 1944 őszén 430 volt a ruszin tannyelvű iskolák száma, addig 2006-ban mindössze 26, ún. vasárnapi ruszin iskola működik négy tanéves programmal, kb. félezer különböző korú tanulóval.²² Reményt keltő fejlemény, hogy 2000 szeptemberében a Kárpátaljai Megyei Tanács Ungváron tartott ülésén a képviselők jóváhagyták annak a beadványnak a szövegét, amely a ruszin nemzetiség, illetve a ruszin nyelv hivatalos elismerését kérte. A folyamodvány első számú címzettje

¹⁹ Botlik József, i. m., 1997, 301. p.

²⁰ Lásd bővebben: Удварі, Іштван: Руснаци, русини 1745 – 1995. Нови Сад, 1996.

²¹ A ruszinok mellé állt a megyei tanács. – In: Kárpáti Igaz Szó (Ungvár), 2006. szeptember 19. (136. sz.), 3. p.

²² Ung-vidéki Hírek (Ungvár), 2006. október 7. (77-78. sz.), 6. p.

Viktor Juscsenko, Ukrajna államfője volt, de egy-egy példányát az Ukrán Legfelsőbb Tanács (parlament) elnökének és a miniszterelnöknek is eljuttatták.²³

Egyes erők azonban továbbra is élesen ágálnak a ruszin identitás elismerése ellen. Az egyik legutóbbi fejlemény, hogy 2008 májusában Szolyván tanácskozott a Kárpátaljai Ruszinok Szojmja, a ruszinok ún. népi parlamentje, amely öt megyei szervezetet egyesít. A Szojm határozatban szögezte le, hogy a Kárpátok vonulatánál elhelyezkedő ruszinság őslakos nép, és az 1919. szeptember 10-ei saint-germaini békeszerződés értelmében a nemzetközi jog alanyának elvitathatatlan státusával rendelkezik. A Szojm felhatalmazta elnökét, Dmitro Szipor pópát arra, hogy nemzetközi szervezeteknél képviselje a ruszinok népi parlamentjét.²⁴ A tanácskozás azt is követelte az ukrán államtól, hogy a ruszinokat ismerje el önálló népként, Kárpátalja megye pedig kapjon autonóm státust Ukrajna határain belül. Hiszen a ruszinságot is megilleti a nemzetközi jog egyik alapelve, az önrendelkezési jog, amely az ENSZ Alapokmányában is szerepel. Határozatban utasították el a szeparatizmus vádját, hangsúlyozva, hogy csupán a történelmi igazságot szeretnék helyreállítani. Immár a világ huszonnégy országában önálló nemzetként tartják számon a ruszint. Ukrajna viszont, ahol a ruszinok őslakosok, nem hajlandó erre. Miközben a Kárpátaljai Megyei Tanács képviselői 2007-ben a megye területén önálló nemzetiségként ismerték el a ruszinságot, a központi hatalom azonban e döntést nem vette figyelembe. A Szojm képviselői emlékeztettek arra, hogy az 1991. december elsejei népszavazáson a megye lakosságának 78 százaléka szavazott Kárpátalja különleges öngazgatási státusa mellett, de ezt az óhaját az ukrán állam mind a mai napig semmibe veszi. A tanácskozáson végül arra is felhívták a figyelmet, hogy az ENSZ rasszista megkülönböztetés felszámolásával foglalkozó bizottsága az ukrán államvezetésnek javasolta a ruszinok nemzetiségi kisebbségként történő elismerését, amelyet Kijev szintén nem vett figyelembe. Ezért a Szojm úgy döntött, hogy az Európai Unióhoz fordul segítségért, azaz Brüsszelen keresztül igyekeszik érvényesíteni a jogait.

Hat évtized megpróbáltatásai után Ukrajnában mikor születhet végre hivatalosan is újjá II. Rákóczi Ferenc, a Nagyságos Fejedelem leghűségesebb népe?

²³ Kárpáti Igaz Szó, 2006. szeptember 19. (136. sz.) 3. p.

²⁴ Ruszin óhaj: elismerés és autonómia. In: Az igazi Kárpáti Igaz Szó, 2008. május 22. (IV. évf., 79-80. szám), 3. p.